

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.09
UDC 37.014.53-029:321.7

DEMOCRATIC CHANGES IN THE EDUCATION SYSTEM

Ivan Siladii

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department
of Management,
Information-Analytical Activity and
European Integration,
National Pedagogical
Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9248-0774>
e-mail: syladiy@ukr.net

Abstract. *In the context of democratization of social development, democratic changes in the education system are inevitable. At the same time, these changes determine the dynamics of society development in view of the constructive or destructive vector of education and upbringing. The authoritarian Soviet education system did not provide for the autonomy of educational institutions and academic freedoms for participants in the educational process. But modern Ukrainian society, interested in a developed and self-sufficient personality, must make great efforts to ensure that its education and culture are a real basis for the formation of democratic values of the individual. It is the realization of this task that should be aimed at current modernization of national education. As one of its main trends, the democratization of education accelerates the humanization of the educational space in the context of basic national and universal values. Therefore, special attention should be paid to the resources, factors and directions of this process.*

The importance of the formation and implementation of democratic educational policy as a basis for educating a democratic person is primarily that only if the introduction of democratic practices and procedures in the educational sphere of the state will their effective humanistic and axiological transfer to other spheres of national life. The implementation of the outlined principles will allow education, on the one hand, to democratize together with society, and on the other – to promote its further democratization. These processes should enhance the role of education in educating youth about democratic values and citizenship. Due to the growing scale of higher education, the ideas of academic freedom and equality inherent in science and education are transmitted to the whole society and universalize its political system in different countries. The formation of new socio-cultural values that are fundamental to the world community, in particular such as a civilized free market and the humanization of social relations, not only changes the structure of higher education. No less, humanizing the process of training modern professionals, such values change the paradigm of today's education. Society-oriented education is increasingly reoriented to the individual.

Key words: *modernization of education, democratization of education, democratic values, democratic educational policy.*

DOI 10.31392/ONP-npu-1.2021.09
УДК 37.014.53-029:321.7

ДЕМОКРАТИЧНІ ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Силадій І. М.

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності
та євроінтеграції,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9248-0774>
e-mail: syladiy@ukr.net

Анотація: в умовах демократизації суспільного розвитку демократичні зміни в системі освіти виявляються неминучими. Водночас ці зміни визначають динаміку розвитку суспільства з огляду на конструктивний або деструктивний вектор навчання і виховання. Авторитарна радянська система освіти не передбачала автономії навчальних закладів та академічних свобод для учасників освітнього процесу. А ось зацікавлене в розвинутій і самодостатній особистості сучасне українське суспільство має докласти багато зусиль, щоб його освіта і культура були дійсною засадою формування демократичних цінностей особистості. Саме на реалізацію цього завдання і має бути спрямована сучасна модернізація вітчизняної освіти. Як одна з її основних тенденцій демократизація освіти прискорює гуманізацію освітнього простору в контексті основних національних і загальнолюдських цінностей. Тому варто звернути особливу увагу на ресурси, чинники та напрями цього процесу.

Важливість формування та впровадження демократичної освітньої політики як основи виховання демократичної людини полягає насамперед в тому, що тільки за умови укорінення демократичних практик і процедур в освітній сфері держави вможливиться їх ефективний гуманістично-аксіологічний трансфер в інші сфери національно-суспільної життєдіяльності. Втілення в життя окреслених принципів дозволить освіті, з одного боку, демократизуватися разом із суспільством, а з другого – сприяти подальшій його демократизації. Ці процеси мають підвищити роль освіти у вихованні у молоді демократичних цінностей і громадянськості. У зв'язку із зростанням масштабів вищої освіти, властиві науці й освіті ідеї академічної свободи і рівноправності, транслюються на все суспільство та універсалізують його політичний устрій в різних країнах. Формування нових соціокультурних цінностей, які є засадничими для світового співтовариства, зокрема таких як цивілізований вільний ринок і гуманізація суспільних відносин, не тільки змінює структуру вищої освіти. Не меншою мірою, олюднюючи процес підготовки сучасних фахівців, такі цінності змінюють і парадигму сьогоднішньої освіти. Орієнтована на суспільство освіта усе більше переорієнтовується на особистість.

Ключові слова: модернізація освіти, демократизація освіти, демократичні цінності, демократична освітня політика.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Демократичні перетворення в суспільстві є насамперед процесом утвердження демократичного способу правління, створення економічних і політичних засад залучення громадян в обговорення та формування соціально-політичних цінностей і політики, генерування в суспільстві позитивного консенсусу, заснованого на системі демократичних норм. З огляду на це демократичні перетворення виявляються загальною платформою модернізаційних змін в системі освіти. Адже демократизація як тенденція суспільного розвитку ХХІ століття поступово охоплює всі сфери життя особистості, змінюючи його стиль, ритм, аксіологічну визначеність тощо. Не є виключенням і сфера освіти. Вона також підвладна демократизації, яка чимдалі постає як одна з основних тенденцій розвитку освіти ХХІ століття.

Освіта вважається однією з стратегічних сфер державотворення. Не впливаючи прямо на глобальні процеси в державі й на показники її успішності (розвиток економіки, зростання добробуту населення, успішність міжнародної та внутрішньої політики), освіта, тим не менше, відіграє істотну роль в житті країни. Вона визначає динаміку розвитку суспільства, гальмує або прискорює його прогрес, надає конструктивний або деструктивний вектор морального виховання. Система освіти як соціальна система у всі часи відгукувалася на замовлення суспільства, держави. Вона не може бути незалежною від суспільного й політичного устрою держави, будучи органічним компонентом соціальної системи [1].

Мета та завдання проаналізувати демократичні зміни в системі вищої освіти, розкрити роль особистості, яка сповідує демократичні цінності та має відповідний рівень соціальної компетентності.

Методи дослідження. Під час теоретичного дослідження порушеної проблеми було використано аналіз і синтез – із метою виявлення сутності досліджуваного феномену; метод термінологічного аналізу; абстрагування, ідеалізації, формалізації та узагальнення – для систематизації й формулювання висновків, визначення напрямів подальшого дослідження проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель державного устрою, що склалася в СРСР, з її централізацією влади, безальтернативність поглядів, тоталітарним контролем над суспільством, матеріалістичним світосприйняттям розповсюджувала свої принципи на усі сфери суспільного життя. В освітній сфері це призвело до того, що в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. склалася система авторитарної освіти, яка будувалась на беззаперечному підкоренні учнів авторитету вчителя, вихователя, батьків. Авторитарна педагогіка, в основі якої лежить постулат «вчитель завжди правий», придушувала природне прагнення дітей до самостійності, обмежувала їх ініціативу, перешкоджала розвитку індивідуальних якостей особистості та здібності у дорослому житті приймати відповідальні рішення. Дітям диктувались не лише тексти для перевірки граматики, але і все життя – знання, моральність, переконання [2].

Радянська система вищої освіти не передбачала якоїсь автономії вищих навчальних закладів та академічних свобод для учасників освітнього процесу. Не тільки студенти, але і переважна більшість ВНЗ практично не мали впливу на зміст навчання. Можна цілком погодитись з висновками авторів «Білої книги», де окреслені головні напрями модернізації вітчизняної освіти, що «радянська влада повністю зруйнувала підвалини класичного університету, до яких від часів Середньовіччя входили: академічна свобода, автономія, освіта, заснована на християнських цінностях» [3].

янському світогляді, повага до людської індивідуальності, національні цінності, соціальна та інтелектуальна елітарність. Нищення університетської освіти на просторах СРСР не було унікальним явищем. Ці процеси стали повторенням подібного варварства за доби Великої французької революції, яка також свого часу зробила спробу «скасувати» університет. Тож, можна зробити висновок про їх закономірність на етапі становлення авторитарних чи тоталітарних режимів з огляду на те, що сама його природа університетської освіти суперечить їх існуванню» [3, с. 107].

Демократичні перетворення в суспільстві формують принципово інші вимоги до освіти. Адже, як зазначає М. Іванов, «у демократичному суспільстві кожен громадянин має бути універсально освіченим, що дозволить йому «жити по-людськи», тобто не стати об'єктом маніпуляцій. Демократія несумісна з неуцтвом. Вона відкидає його, а коли виявляється неспроможною впоратися з цим завданням, то неминуче деградує до диктатури. Демократичні свободи тільки тоді дають відчутні плоди і для особистості, і для суспільства, коли спираються на високу компетентність громадян. Відтак демократія без повноцінної освіти неможлива. З іншого ж боку, повноцінна освіта неможлива без демократії» [4]. Саме якісна освіта робить можливою справжню демократію, формуючи елементарну політичну культуру. Більш того, вона робить її життєво необхідною, виховуючи громадян, які розуміють суспільні проблеми, здатні до самоорганізації на вирішення завдань загальнонаціонального значення, а також мають внутрішню потребу бути почутими.

Успішне існування сучасної демократії неможливе без особистості, яка сповідує демократичні цінності та має відповідний рівень соціальної компетентності. Як зазначає В. Кремень, «для демократичності країни важливо те, яким є президент держави, який склад парламенту і характер законів, що приймаються ним, з представників яких політичних сил і з якими особистісними здібностями складається уряд і т. ін. Але дійсну демократичність суспільства, врешті-решт, визначає сутність самовдосконалення громадян, їх здатність до самостійної й усвідомленої дії, в тому числі й раціонального, з огляду на демократичності, формування владних структур різних рівнів у державі» [5, с. 7].

Отже, суспільство зацікавлене в розвинутій та самодостатньої особистості, так само як у тому, щоб ці цінності і культура були демократичними. Однак демократична культура не виникає в суспільстві миттєво. Українське суспільство все ще утримує в собі залишки колишньої тоталітарної системи: застарілі норми, цінності, стереотипи дають знати про себе не лише в середовищі старших поколінь, але й серед молоді. Дехто все ще знаходиться під впливом ультра революційної або крайнє націоналістичної ідеології й має про демократію примітивне уявлення, дехто так би мовити інфікований західними цінностями, «демократичність» яких має досить умовний характер. Все це свідчить про те, що формування дійсних демократичних цінностей, культури, норм поведінки постає як завдання, що потребує невідкладного вирішення [6].

Становлення демократичних цінностей та культури передбачає набуття всіма членами суспільства відповідних знань, звички діяти і думати по-демократичному, що в свою чергу вимагає глибокого розуміння суті демократії, прав та можливостей, які вона забезпечує, а також обов'язків, які вона накладає на кожного громадянина. В країнах усталеної демократії цей процес здійснювався поступово й протягом століть [там же]. В результаті у сучасних демократичних країнах склалась універсальна або майже універсальна відданість певним цілям політичної

і громадянської освіти, яка є міждисциплінарною, партисипаторною, інтерактивною, пов'язаною з життям, здійснюється у демократичному середовищі, відповідає вимогам суспільного різноманіття і реалізується школою разом із батьками, громадою та неурядовими організаціями.

Система політичної освіти в усталених демократіях сьогодні є частиною загальноосвітнього і культурного демократичного процесу. Її завдання полягає в сприянні формуванню елементарних уявлень про політичну систему, які подібні іманентним життєвим навичкам та потрібні кожній людині в її повсякденному житті при демократичній системі правління. Адже саме при появі демократії змінюється акцент при визначенні показників якості політичної освіти з оцінки успішності засвоєння конкретної інформації (це лише проміжне завдання політичної освіти) на оцінку рівня таких характеристик, як здатність до продуктивної взаємодії, толерантність, відповідальність, готовність до самостійного вибору, ставлення до демократичних цінностей тощо [7, с. 12].

Очевидно, Україна має пройти становлення демократичних цінностей та культури прискореним чином. Важливою потребою демократичного облаштування способу життя людини і суспільства в трансформаційних соціумах є виведення демократичної ідеї на практичний вимір, що полягає насамперед у навчально-виховному, просвітницькому, організаційно-стимулюючому прищепленні кожному громадянину внутрішньої особистісної потреби вчиняти демократично, законно, гуманно в будь-якій життєвій ситуації. Всі ми маємо навчитися чинити відповідно до основних принципів демократичної поведінки, що передбачає насамперед відмову від багатьох практик неправомірної та антигуманної поведінки, засвоєних нашим суспільством протягом тривалого періоду тоталітарно-авторитарного управління і виховання [8, с. 223-224].

Власне процес навчання демократії запобігає загрозі тоталітаризму з його системою «простих» рішень і видимого порядку. Це означає підготовку мільйонів людей до можливих криз, до прийдешніх змін. Нові моделі освіти мають сформувати людей з «майбутнім в крові», створити альтернативні форми цього майбутнього. Процес політичного навчання не може бути локалізований у часі й просторі минулого. Політико-дидактична думка останнього часу все більш повертається до педагогічних ідей і практики якщо не античної, то класичної демократії. Все частіше висловлюється твердження про те, що демократії не можна навчити за допомогою блискучої лекторської риторики, володіння добротним, систематизованим матеріалом. Тим, хто навчається потрібно поряд з виваженими настановами і твердженнями отримати можливість набути власний демократичний досвід з його «вигодою» прав і тягарем обов'язків. Важливо виробити у громадян критичне мислення, без якого навіть самий демократичний лад вироджується в тиранію більшості. Демократизм робить людину сміливішою в її індивідуальному виборі, змушує цінувати свободу в собі й іншому. Цілі і цінності освіти, виведені шляхом колективного пошуку істини, мають стати основою для політичної освіти, бути покликаними сучасною епохою [7, с. 11].

Освіта, зазначає В. Кремень, має готувати демократичну людину, яка б органічно, всією своєю сутністю, а не за покликом поводитирів, прагнула демократичного суспільства і була нездатною жити в авторитарних суспільних відносинах [5, с. 7]. Це означає, що й вища, і шкільна освіта мають стати школою демократії, щоб підготувати сучасну людину стати активним, дієвим суб'єктом суспільних відносин, провідником

демократичних ідей та пріоритетів, господарем власної долі [9, с. 17]. Підготувати же людину демократичного мислення і дії може тільки система, демократизм організації та управління якою відповідає найбільш високим показникам сучасності [10, с. 3].

Вибудовуючи зміст демократичної політичної освіти слід робити першочергові наголоси на таких ключових поняттях як «законослухняність», «відповідальність», «політична активність», «ставлення до влади», «індивідуальна свобода», «толерантність» [7, с. 13], формуючи у сучасної молоді людини глибинне особистісне відчуття цінності демократії як духовного феномену та як соціально-політичної практики. Окрім того, дуже важливо перейти «від предметно-орієнтованого до критеріально-орієнтованого типу політичної освіти, логіку і зміст якого складають не сума знань та вмій з окремих питань, а певні якості особистості, характер її мислення, соціальні й культурні орієнтації. Водночас, вдосконалення форм організації навчання, насамперед як форм рівноправного спілкування з учнями, організації їхньої продуктивної самостійної пізнавальної діяльності потребує створення умов для розвитку не лише мислення, а й серця, душі, цілісної особистості» [12, с. 24].

Наслідком і результатом демократично-громадянської освіти має бути формування молоді людини, яку характеризують наступні якості: почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати; уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади; відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість; політична освіченість, компетентність; знання, визнання і дотримання законів; толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод; участь у спільних справах.

Важливість формування та впровадження демократичної освітньої політики як основи виховання демократичної людини, таким чином, полягає насамперед в тому, що тільки за умови укорінення демократичних практик і процедур в освітній сфері держави вможливиться їх ефективний гуманістично-аксіологічний трансфер в інші сфери національно-суспільної життєдіяльності. Водночас, неминучим є і зворотний вплив суспільства на освіту та зміст педагогічно-виховного процесу. Адже демократизація суспільного життя детермінує демократизацію освітньої сфери, яка, своєю чергою, безпосередньо позитивно впливає на зміст і процедуру педагогічного процесу.

Автори «Білої Книги», у якій зібрані пропозиції інтелектуальної еліти країни щодо шляхів модернізації освіти, окреслили наступні напрямки змін, назвавши їх п'ятьма «Д». Запропоновані ними напрями змін по праву можна вважати орієнтирами демократизації освіти, що зумовлені демократизацією суспільного життя. Зокрема:

1 «Д». Подальша деуніфікацію школи, що ґрунтується на визнанні права наших шкіл мати власне обличчя, власну філософію освіти і концепцію розвитку.

2 «Д». Продовження демократизації усіх сфер шкільного життя, починаючи з відмови від авторитарної педагогіки на уроці і закінчуючи ліквідацією командно-адміністративних методів управління школою.

3 «Д». Початок процесу масової демонополізації освіти, який означає «роздержавлення» навчальних закладів, перехід до загальнонаціональної, громадсько-державної школи та університетської автономії. Тільки така школа може бути основою громадянського, відкритого суспільства на противагу державній, яка є основою тоталітаризму.

4 «Д». Продовження децентралізації управління системою освіти, перехід від зовнішнього управління до школобазованого менеджменту.

5 «Д». Подальша «декомунізація» школи, яка передбачає не тільки відмову від жорсткого ідеологічного контролю за роботою навчального закладу, а й поступовий відхід від стереотипів «радянської» моделі школи, утвердження нової філософії освіти, нового стилю педагогічного мислення [3, с. 15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Втілення в життя окреслених принципів дозволить освіті, з одного боку, демократизуватися разом із суспільством, а з другого – сприяти подальшій його демократизації. Ці процеси мають підвищити роль освіти у вихованні у молоді демократичних цінностей і громадянськості. У зв'язку із зростанням масштабів вищої освіти, властиві науці й освіті ідеї академічної свободи і рівноправності, транслиуються на все суспільство та універсальізують його політичний устрій в різних країнах. Формування нових соціокультурних цінностей, які є засадничими для світового співтовариства, зокрема таких як цивілізований вільний ринок і гуманізація суспільних відносин, не тільки змінює структуру вищої освіти. Не меншою мірою, олюднюючи процес підготовки сучасних фахівців, такі цінності змінюють і парадигму сьогоднішньої освіти. Орієнтована на суспільство освіта усе більше переорієнтовується на особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годлевська В. Ю. Реформа системи освіти в умовах консолідації демократичного режиму в Іспанії / Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2013. Вип. 12. С. 98-105. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ues_2013_12_13.pdf.
2. Легкоступ І. Гуманна педагогіка – педагогіка культури / *Освіта Буковини*, 2010. 24 верес. (№ 18). С. 6.
3. Біла книга (Сили змін та вектори руху до нової освіти України) / Упор. Віктор Громовий. Київ : Міжнародний благодійний фонд «Україна – 3000», 2009. 156 с.
4. Карнаух А. А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні / *Роль політології у реформуванні політичної системи України* : Матеріали круглого столу «Роль політології у науковому забезпеченні реформи політичної системи України», 20–21 квітня 2006 р. Київ : МАУП, 2006. С. 65-66.
5. Кремень В. Якісна освіта і нові вимоги часу / *Директор школи, ліцею, гімназії*, 2013. № 4. С. 4-11.
6. Кострюков С. В. Формування демократичних цінностей студентської молоді в трансформаційний період : автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10. Київ, 2004. 17 с.
7. Береза В. Демократизація суспільних відносин як головна умова функціонування політичної системи і просвітництва / *Вісник інституту розвитку дитини*. Серія. Філософія. Педагогіка. Психологія : збірник наукових праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова ; [редкол. В. П. Андрущенко [та ін.]. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 37. С. 10-17. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..
8. Андрущенко В. П., Андрущенко Т. В., Савельєв В. Л. Конституціоналізація освітнього простору Європи : аксіологічний вимір. Київ : «МП Леся», 2014. 460 с.
9. Молодиченко В. В. Соціокультурна динаміка цінностей у дискурсі модернізації освіти: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.10. Київ, 2010. 34 с.
10. Яцейко М. Г. Демократизація як закономірність модернізації освіти в контексті глобалізації: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 09.00.10. Київ, 2009. 22 с.

11. Сіднев Л. М. Реформування системи. Що і як треба робити / *Рідна школа*. 1995. № 9. С. 26-28.
12. Токарева В. І., Сікорська І. М. Міжнародний вектор реформи вищої освіти у контексті міжнародної інтеграції. URL: <http://jmce.dsum.edu.ua/ru/files/Tokar1.pdf>

REFERENCES:

1. Hodlevska, V. Yu. (2013). Reforma systemy osvity v umovakh konsolidatsii demokratychnoho rezhymu v Ispanii [Reform of the education system in terms of consolidation of the democratic regime in Spain]. *Ukraina-Ievropa-Svit – Ukraine-Europe-World*. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriia, mizhnarodni vidnosyny. Collection of scientific works, issue 12, 98-105. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ues_2013_12_13.pdf. [in Ukrainian].
2. Lehkostup, I. (2010). Humanna pedahohika – pedahohika kultury [Humane pedagogy – pedagogy of culture]. *Osvita Bukovyny – Education of Bukovina. Newspaper*. 24 September, (No. 18), 6 [in Ukrainian].
3. Hromovyi, V. (2009). Bila knyha (Syly zmin ta vektory rukhu do novoi osvity Ukrainy). [White Paper]. Kyiv : Mizhnarodnyi blahodiinyi fond «Ukraina – 3000» [in Ukrainian].
4. Karnaukh, A. A. (2006). Problemy stanovlennia suchasnoi politychnoi kultury v Ukraini. *Rol politolohii u reformuvanni politychnoi systemy Ukrainy : Materialy kruhloho stolu «Rol politolohii u naukovomu zabezpechenni reformy politychnoi systemy Ukrainy»*. [Problems of formation of modern political culture in Ukraine. The role of political science in reforming the political system of Ukraine]. Proceedings of the conference. Kyiv: MAUP, 65-66 [in Ukrainian].
5. Kremen, V. (2013). Yakisna osvita i novi vymohy chasu [Quality education and new requirements of the time]. *Dyktor shkoly, litseiu, himnazii*. Ukrainian scientific journal, no 4, pp. 4-11 [in Ukrainian].
6. Kostriukov, S. V. (2004). Formuvannia demokratychnykh tsinnosti student skoi molodi v transformatsiinyi period [Formation of democratic values of student youth in the transformation period]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Bereza, V. (2015). Demokratyzatsiia suspilnykh vidnosyn yak holovna umova funktsionuvannia politychnoi systemy i prosvitnytstva [Democratization of social relations as the main condition for the functioning of the political system and education]. *Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serii. Filosofiia. Pedahohika. Psykholohiia – Bulletin of the Institute of Child Development. Philosophy series. Pedagogy. Psychology*: zbirnyk naukovykh prats / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. Collection of scientific works, issue 37, 10-17. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?... [in Ukrainian].
8. Andrushchenko, V. P., Andrushchenko, T. V., Saveliev, V. L. (2014). Konstytutsializatsiia osvitnoho prostoru Yevropy: aksiolohichni vymiry [Constitutionalization of the educational space of Europe: axiological dimension]. Kyiv: «MP Lesia» [in Ukrainian].
9. Molodychenko, V. V. (2010). Sotsiokulturna dynamika tsinnosti u dyskursi modernizatsii osvity [Sociocultural dynamics of values in the discourse of modernization of education]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Yatseiko, M. H. (2009). Demokratyzatsiia yak zakonornist modernizatsii osvity v konteksti hlobalizatsii [Democratization as a regularity of modernization of education in the context of globalization]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Sidniev, L. M. (1995). Reformuvannia systemy. Shcho i yak treba robyty [System reform. What and how to do]. *Ridna shkola – Native school*. (No. 9), 6–7 [in Ukrainian].
12. Tokareva, V. I., Sikorska, I. M. (2015). Mizhnarodnyi vektor reformy vyshchoi osvity u konteksti mizhnarodnoi intehtatsii [International vector of higher education reform in the context of international integration]. URL: <http://jmce.dsum.edu.ua/ru/files/Tokar1.pdf>. [in Ukrainian].